

^HİKİLİ SOSYAL GÜVENLİK ANLAŞMALARININ KAPSAMI*

Yrd. Doç. Dr. S. Alp LİMONCUOĞLU**

Öz

İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri, sosyal güvenlik hukukunun uluslararası kaynaklarının içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sözleşmeler, son dönemde özellikle göçmen işçiliğın artması ile birlikte ortaya çıkan sorunların çözümü için kuvvetli bir araç halini almıştır. Ana ülkelerinden yurtdışına çalışmaya giden işçiler sosyal güvenlik mevzuatlarındaki katı kuralların etkisi ile ya tamamı ile sistem dışında kalmış ya da her iki ülke sisteminin de parçası olmuşlardır. Bunun işçiler ve bağımlı yaşayan aile fertleri üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır.

Türkiye de özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası göçmen işçi gönderen ana ülkelerden biri olarak vatandaşlarının haklarının korunması açısından ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri akdetmeye başlamıştır. Bugün itibarı ile 28 ülke ile yürürlükte bulunan sözleşme mevcuttur. Türk ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri tarihi 60 yıla yakın bir süreyi kapsasa da bu sözleşmeler üzerinde yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin imzaladığı ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinden hareketle, sosyal güvenlik sözleşmelerinin kapsamının irdelenmesi ve belirtilen boşluğun kısmen doldurmasıdır.

^H Hakem incelemesinden geçmiştir.

* Bu çalışma yazarın “İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri: Türkiye - Hollanda Sosyal Güvenlik Sözleşmesi Örneğinde Bir Değerlendirme” (Barış Yayınları, İzmir, 2015) adlı bilimsel çalışması kapsamında derlenmiştir.

** İzmir Ekonomi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (e-posta: alplimoncuoglu@gmail.com) (Makale Gönderim Tarihleri: 02.03.2017-02.03.2017/Makale Kabul Tarihleri: 07.03.2017-21.03.2017)

Anahtar Kelimeler

İkili sosyal güvenlik sözleşmesi, sosyal güvenlik hukuku, sosyal güvenlik

THE SCOPE OF THE BILATERAL SOCIAL SECURITY AGREEMENTS**Abstract**

The bilateral social security agreements have an important place among the international sources of the social security law. These agreements are powerful legal instruments in the problem solving process arisen within the social security systems by the increase of the numbers of migrant workers. The workers who left their main countries in order to work in new countries are either excluded from being a part of the social security systems of both countries or covered by both of the systems due to strict rules of the social security law. These developments have negative effects on the workers as well as their dependents.

Turkey, that was one of the major migrant worker sender countries after the Second World War, started to conclude bilateral contracts in order to protect the social security rights of its citizens. As of today, it is the part of 28 contracts that are in effect. Although the history of Turkish bilateral social security agreement lays back to 1960's there exist a very limited number of academic work on the subject. The main objective of this work is to fill this gap in part by studying the scope of social security agreements.

Keywords

Bilateral social security agreement, social security law, social security

I. GİRİŞ

İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri, sosyal güvenliğin uluslararası kaynaklarının içinde önemli bir yer tutmaktadır. Tarihi, çok taraflı sözleşmeler ve ulusüstü düzenlemelerden çok daha öncesine rastlayan ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri, özellikle göçmen işçiliğinin artması ile birlikte, ortaya çıkan sorunların çözümü için kuvvetli bir araç halini almıştır. Yurtdışında çalışmaya giden işçiler, çoğu zaman hem vatandaşı oldukları hem de ikamet ettikleri iki farklı sosyal güvenlik sisteminin parçası olmuşlardır. Bu durum çalışanlar aleyhine her iki ülke sosyal güvenlik kurumuna prim ödeme yükümlülüğü doğmasına sebep olmuştur. Bu ise hayatlarını idame ettirmek bakımından geliri önemli bir kaynak olan çalışanların bu gelirlerinden daha fazla kesinti yapılmasına sebep olmuştur. Bazı örneklerde ise göçmen işçilerin her iki ülke sosyal güvenlik sisteminin dışında kaldığı da görülmüştür. Birçok sosyal güvenlik sisteminde haklardan yararlanmak açısından belirli bir süre prim ödeme koşulu bulunduğundan, bir ülkeden diğer ülkeye göçen bu işçilerin, önceki ikamet ülkelerinde geçirdikleri süreler silinmiş, bu sebeple ciddi hak kayıpları yaşanmıştır. Özellikle uzun vadeli sigorta kolları açısından kişinin önceki çalışmalarının göz ardı edilmesi tamamı ile hak sahibi olma imkanlarını ortadan kaldıran sonuçlar doğurmuştur.

20. Yüzyılda yaygınlaşan ülkelerarası göçler, artan milliyetçilik akımı ile göçmen statüsündeki bu kişilere farklı muamele yapılmasına sebep olmuştur. Bu ise, göç eden kişilerin ulusal sosyal güvenlik sistemi dışında kalmasına ve zamanla bir sosyal sorun haline dönmelerine sebep olmuştur. Bu sorun ülkelerin birbirleri ile koordineli çalışmaktan başka çarelerinin olmadığını fark etmelerini sağlamış ve ifade edilen sosyal güvenlik sıkıntısının çözümü ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinde bulunmuştur.

Sosyal güvenlik sözleşmelerinin sayısı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla artmıştır. Bu süreçte Türkiye'den Avrupa'ya büyük kitleler halinde işgücü göçü yaşanmasının sonucu olarak, bu işçilerin yaşayacakları sıkıntılara çözüm bulabilmek amacıyla ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri akdedilmeye başlanmıştır.

Bugün, Türkiye'nin taraf olduğu 29 ikili sosyal güvenlik sözleşmesi bulunmaktadır¹. Bu sözleşmelerin büyük bir kısmı zamanında işgücü göçünün yaşandığı Avrupa ülkeleri ile yapılan sözleşmelerden oluşur.

İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri, uygulamada çok faydalı sonuçlar yaratmakla birlikte, üzerinde akademik olarak çok çalışılan bir konu değildir. Gerek Türkiye'de gerekse uluslararası literatürde salt ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri üzerine çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin imzaladığı ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinden hareketle, sosyal güvenlik sözleşmelerinin kapsamının irdelenmesi ve belirtilen boşluğun kısmen doldurulmasıdır.

II. İKİLİ SOSYAL GÜVENLİK SÖZLEŞMELERİ

Göçmenlik günümüze özgü bir sosyal ve yasal durum değildir. Tarihsel süreçte birden çok sebepten ötürü kişilerin ikamet yerlerini değiştirdikleri bilinmektedir. Kimileri yeni bir yaşam kurmak için, kimileri aş bulmak için, kimileri tehdit altında aslen yaşadıkları ülkelerin dışına sürüklenmişlerdir. Ancak özellikle endüstri devrimi sonrası göçmenlik statüsüne akademik literatürde "emek göçü" olarak da tabi edilen bir tür eklenmiş durumdadır². Daha iyi şartlarda yaşamak amacıyla başka bir ülkeye çalışmak için göç eden kişiler bu kategorideki insanları oluşturur. Emek göçü son yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşının sonrasında ciddi bir artış göstermiştir³. Bu şekli

¹ Bu ülkeler, Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda, Almanya Federal Cumhuriyeti, Hollanda Krallığı, Belçika Krallığı, Avusturya Cumhuriyeti, İsviçre Federal Konseyi, Fransa Cumhuriyeti, Danimarka Krallığı, İsveç Krallığı, Norveç Krallığı, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kanada, Makedonya, Arnavutluk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan, Bulgaristan Cumhuriyeti, Romanya, Kebek, Bosna Hersek, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg Büyük Dükalığı, Hırvatistan Cumhuriyeti, Slovakya Cumhuriyeti, Sırbistan Cumhuriyeti, Karadağ, İtalya Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti ve Tunus Cumhuriyeti'dir. Biri hariç 28 ülke ile imzalanan sosyal güvenlik sözleşmesi yürürlüktedir. Tunus ile imzalanan sözleşme ilgili prosedürler tamamlanmadığı için halen yürürlüğe girmemiştir. (www.sgk.gov.tr)

² Yıldırımoglu, Hakan: Uluslararası Emek Göçü "Almanya'ya Türk Emek Göçü", Kamu-İş Dergisi, C: 8 S: 1, 2005, s. 1-24; Toksöz, Gülay: Uluslararası Emek Göçü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7 vd.

³ Nakhoul, Tuğçe Elif: Uluslararası İşgücü Göçü ve Türkiye, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uzmanlık

ile göçülen ülke açısından yabancılık unsuru taşıyan işçilerin ve ailelerinin sosyal güvenliği konusu, ülkelerin sosyal politikalarında önem arz etmeye başlamıştır. Kendi ülkelerinden başka bir ülkeye göçen işçi ve ailesi için yeni ülkede sosyal risklere karşı korunma ihtiyacı doğmuşken, bu işçilerin ana ülkelerinde sosyal güvenlik sistemi şemsiyede kalıp kalmayacakları da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda, yurtdışında çalışmaya giden işçiler her iki sosyal güvenlik sisteminin de parçası olmuşlar, bu çalışan açısından çifte yükümlülük doğmasına⁴ ve gelirinden daha fazla kesinti yapılmasına sebep olmuştur⁵. Bu da çifte vergilendirme probleminin doğmasına yol açmıştır⁶. Ülkeler, uluslararası hukuksal düzenlemeler ile bu durumu yasal çerçeve altına almaya çalışmışlardır. Bahsi geçen konu ile ilgili temel uluslararası düzenlemelerden bir tanesi Milletlerarası Çalışma Örgütü (ILO)'nün 102 sayılı Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi'dir⁷. Ancak, çok uluslu nitelikteki bu sözleşmeden çok daha önceleri ülkelerin bu sorunlarla mücadele için ikili antlaşmalar imzalamaya başladıkları görülmektedir. Bu ikili sözleşmeler ile yabancı işçiler ve ailelerine vatandaş işçiler ve aileleri ile eşit işlem yapılması⁸, bu kişilerin yurtdışında

Tezi, Ankara, 2014, s. 12 vd. Yazara göre dünya genelinde göçmenlerin sayısı 232 milyon civarında olup, ILO bunların içinden 105 milyon kişinin göçmen işçi statüsünde olduğunu tahmin etmektedir (<http://www.ilo.org/migrant/areas/social-protection/lang-en/index.htm>) Erişim Tarihi 10.06.2014

⁴ **Timothy**, Rakkee: Social Security for International Labour Migrants: Issues and Policy Options, NLI Research Studies Series No. 104/2013, Chandu Press, Delhi 2013, s.11; **Bobeva**, Daniela/**Garson**, Jean-**Pierre**: Panorama des Accords Bilatéraux et Des Autres Formes de Recrutement de Main-d'œuvre, Migration et Emploi - Les Accords Bilatéraux à la Croisée des Chemins, OECD, Paris 2004, s. 16.

⁵ Zamanın bankacılık/finans sistemi içinde yurtdışında çalışan bir işçinin vatandaşı bulunduğu ülkeye primini hangi yoldan ve hangi süre içinde ödeyeceği de bir başka sorundur.

⁶ **Butcher** Paul/**Erdos** Joseph: International Social Security Agreements: The U.S. Experience, Social Security Bulletin, Vol. 51, No. 9, Eylül 1988, s. 4.

⁷ ILO Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 152).

⁸ **Paparella**, Domenico: La Protection Sociale des Migrants: Aspects Critiques Réunion Régionale européenne (International Social Security Association) Migrants et Protection Sociale , Oslo 2004, s. 7.

kazandıkları hakların korunması, sigorta sürelerinin birleştirilmesi vs. konularda düzenleme yolu benimsenmiştir⁹.

Kendi ülkelerindeki savaşlardan kaçan ve/veya sürülen nüfus, özellikle iş dünyasının canlı olduğu gelişmiş ülkelere akın etmişlerdir¹⁰. 20. yüzyılın başında sosyal hukuk alanında yaşanan gelişmelere de paralel olarak bu göçen işçilerin ülkelerin sosyal güvenlik sistemi için bir sorun teşkil ettiği kabul edilmiştir. Bu sorun aslen, ülkelerin, yabancı ülke vatandaşlarının kendi sosyal güvenlik sistemlerine ulaşmasında ayrımcılık yapmalarından kaynaklanmıştır. Bazı ülkeler yabancıları sosyal güvenlik sistemi kapsamına kabul etmemişler, bazıları mütakabiliyet esası uyarınca uygulama yapmışlar, bazıları ise göçmen işçilerin ancak isteğe bağlı özel sigortalılığını kabul etmişlerdir¹¹. Bu ayrımcılık sonucu doğan mağduriyetin önlenmesi için ülkeler ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri yapmak zorunluluğunda kalmışlardır. Bu ikili sözleşmelerin ana amacı iki ülke sosyal güvenlik sistemi arasında koordinasyonun sağlanarak yukarıda bahsi geçen adalet dışı uygulamaların önlenmesidir¹². Bu kapsamda sadece o ülkeye göçmen statüsünde gelen işçinin sosyal güvenliği değil, bu kişinin bakımına muhtaç durumda olan ve yurt dışında yaşayan kişilerin sosyal güvenlik hakları da düzenleme konusu olmuştur¹³.

İlk örneğini 1904 yılında İtalya ile Fransa arasında gördüğümüz ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri¹⁴, İkinci Dünya Savaşı öncesi sayıca yoğunlu-

⁹ **Güzel**, Ali/**Okur**, Ali Rıza/**Caniklioğlu**, Nurşen: Sosyal Güvenlik Hukuku, 14. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 53; **Tuncay**, Can/**Ekmekçi**, Ömer: Yeni Mevzuat Açısından Sosyal Güvenlik Hukukunun Esasları, 2. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 53; **Korkusuz**, Refik/**Uğur**, Suat: Sosyal Güvenlik Hukuku, 4. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2015, s. 37.

¹⁰ **Sözer**, Ali Nazım: İkili Anlaşmalarla Sosyal Hukukun Koordinasyonu, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, S. 5, 2005, s. 203.

¹¹ The Great Soviet Encyclopedia, 3rd Edition, 1979 <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Social+Security+Agreement> (26.2.2017)

¹² **Sözer**, 2005: 205.

¹³ **Kulke**, Ursula: The Role of Social Security in Protecting Migrant Workers: The ILO Approach, International Social Security Association, ISSA Regional Conference for Asia and the Pacific, New Delhi 2006, s. 4; Bu düzenleme, 1904 tarihli İtalya - Fransa ikili sosyal güvenlik sözleşmesinde de mevcuttur.

¹⁴ **Roberts**, Simon: A Short History of Social Security Coordination, 50 Years of Social Security Coordination: Past - Present - Future, Publication Office of European Union,

ğunu artırmış, savaş sonrası ise çok taraflı uluslararası anlaşmalarında desteği ile popöler hale gelmiştir.

Türkiye bakımından da iki sosyal güvenlik sözleşmesi uygulamasının ilk örnekleri, yukarıda bahsi geçen gelişmelere bağlı olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası görülmektedir. Savaşın yarattığı büyük tahribat sonrası Avrupa ülkelerinin birçoğunda büyük oranlı işgücü eksikliği baş göstermiştir. İş bulunan ve işgücüne ihtiyaç duyan bu ülkeler, ekonomik büyümenin temini açısından çözümü işgücü ithalinde bulmuşlardır. Türkiye gibi işgücü fazlası olan ülkeler bu amaç doğrultusunda da iyi birer kaynak görevi görmüşlerdir. Daha iyi bir hayat umudu ile Türkiye'ye göre daha gelişmiş ekonomik avantajlara sahip görülen bu ülkelere işgücü göçü yaşanmıştır. Kitlelerin kalabalık olması, ülkelerin bu kişilerin geçişleri bakımından düzenleme yapması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye, 1961 yılında Almanya, 1964 yılında sırası ile Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965 yılında Fransa, 1967 yılında İsveç, 1968 yılında Avustralya, 1975 yılında Libya, 1982 yılında Ürdün, 1986 yılında Katar ve 1987 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile işgücü anlaşmaları yapmıştır¹⁵. Gerek yapılan bu anlaşmalar gerekse dolaylı gerçekleşen göçler neticesi, bugün itibarı ile yurtdışında yaşayan Türk nüfusun 5,5 milyon kişiyi aşkın olduğu tahmin edilmektedir¹⁶. Yurt dışında yaşayan bu nüfusun bir kısmı, Türkiye'de de çalışma geçmişi bulunan kişilerdir. Bir diğer ifade ile yaşamının bir kesimini Türkiye'deki sosyal güvenlik kurumuna bağlı olarak geçirmiş, geri kalanında ise bir başka ülke sosyal güvenlik kurumu kapsamında bulunmuşlardır. Bu itibarla, buldukları ülkede sosyal risklere karşı koruma kapsamında bulunup bulunmamaları ve bir takım yardımlara hak kazanmaları açısından Türkiye'de sosyal güvenlik kurumuna bağlı olarak geçirilen sürenin yeni buldukları ülkede kabul edilip edilmemesi önemli

Lüksemburg, 2010, s. 12; **Öztürk**, Ercüment: Türk Sosyal Sigorta Sisteminde Kısa Vadeli Sigorta Kolları Bakımından İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 14; **Kulke**, 2006: 4.

¹⁵ **Kütük**, Birsan Şahin: Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları, Sosyoloji Konferansları, No: 52, 2015-2, s. 611 vd.

¹⁶ Dış İşleri Bakanlığı tahmini http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa (26.02.2017).

bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Aynı sorun, belirli bir anlaşmaya bağlı olmaksızın yurtdışı ülkelere çalışmaya giden vatandaşlar için de belirmiştir. Nitekim, tam tersi biçimde Türkiye'ye gelen göçen işçiler bakımından da benzer sıkıntı mevcut olmuştur. Bu noktada her ne kadar göçmen işçi statüsünden bahsedilse de, bu kişilerin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin de, işçi statüsünde olmasalar dahi, sosyal güvenlik risklerine açık oldukları sabittir.

Türkiye'den herhangi bir sebeple uzak kalmış bu kişilerin emeklilik öncesi ana ülkelerine temelli dönüş yaparak (kimi zaman çalışma hayatlarının son günlerini burada geçirmeleri) yaşlılık aylığı talebinde bulunmaları, yukarıda bahsedilen sorunların dışında, çözüm gerektiren yeni bir sorunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler ve artan oranda yaşanan işgücü transferleri, Türk vatandaşlarının yabancı ülkelerde (ve yabancı ülke vatandaşlarının Türkiye'de) sosyal güvenlik haklarından yararlanıp yararlanmayacakları, yararlanacaklarsa ne ölçüde yararlanacakları, hak kayıplarının bulunup bulunmadığı sorununu da ortaya çıkarmış ve bu sorunların çözümü için Türkiye de diğer ülkeler ile ikili sosyal güvenlik anlaşmaları imzalamaya başlamıştır.

Ülkemizin taraf olduğu, özellikle son yıllarda imzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri incelendiğinde, bu sözleşmelerde ILO'nun 118 Sayılı Muamele Eşitliği (Sosyal Güvenlik) Sözleşmesi¹⁷, Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi¹⁸ ve Avrupa Birliği müktesebatının esas alındığı görülür. Bu sözleşmelerin ana amacı uygulanacak çeşitli prensiplerin belirlenmesidir. Bu kapsamda:

- a) Her iki ülkenin mevzuatına tabi olanların sosyal güvenlik hak ve yükümlülükleri bakımından eşit işlem görmeleri;
- b) Tarafların mevzuatında öngörülen sosyal güvenlik yardımlarına hak kazanılması için taraf devletlerin ülkesinde geçen hizmet sürelerinin birleştirilmesi;
- c) Geçici olarak diğer tarafın ülkesinde çalışanların, kendi nam ve hesabına çalışan ve diğer tarafın ülkesinde bulunanların, diplomatik

¹⁷ ILO Equality of Treatment (Social Security) Convention, 1962 (No. 118).

¹⁸ European Convention on Social Security.

- misyon mensuplarının ve devlet hizmeti görmek üzere diğer tarafın ülkesinde bulunanların tabi olacağı sosyal güvenlik mevzuatının belirlenerek mükerrer sigortalılığın önlenmesi;
- d) Her iki tarafın sigortalılarının ve diğer tarafın ülkesinde ikamet eden aile bireylerinin sağlık yardımlarının güvence altına alınması;
- e) Aylık veya gelir almakta iken diğer tarafın ülkesinde ikamet edenlerin aylık ve gelirlerinin yeni ikamet yerinde ödenmesi;
- f) Tarafların sigortalılarının geçici iş göremezlik hallerinde sağlık yardımlarından yararlanmalarının mümkün hale getirilmesi;
- g) Maluliyet aylığı alan ve diğer tarafın ülkesinde ikamet edenlerin tıbbi kontrollerinin ikamet yerinin sosyal güvenlik kuruluşu tarafından yapılması;
- h) Her iki taraf yetkili makam ve kurumlarının sosyal güvenlik alanında birbirlerine her türlü yardımı sağlamaları ve gereken kolaylığı göstermeleri;
- ilkeleri bu sosyal güvenlik sözleşmelerinde kendine yer bulmuştur.

III. İKİLİ SOSYAL GÜVENLİK SÖZLEŞMELERİNİN KAPSAMI

İkili sosyal güvenlik sözleşmeleri yukarıda belirlenen amaç doğrultusunda inşa edilmekte ise de belirlenen ilkelere ancak kapsama alınan kişilerin yararlanabileceği ortadadır. Nitekim, ülkeler sözleşmenin tüm çalışan gruplarını, tüm çalışma ilişkilerini içermesinin fiiliyatta sıkıntı doğurabileceği öngörüsü ile sözleşmelerin kapsamını sınırlama yoluna gitmişlerdir. Bu sebeple, ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin kapsamının incelenmesi önem kazanmıştır. Akdedilmiş bulunan sözleşmelerin (özellikle de Türkiye'nin imzalamış olduğu ikili sözleşmelerin) incelenmesinde, ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin uygulama alanının üç farklı kriter kapsamında ortaya konduğu belirlenmektedir. Bunları coğrafi uygulama alanı - kişisel uygulama alanı - maddi uygulama alanı olarak sınıflandırmak mümkündür¹⁹.

¹⁹ **Holzman**, Robert: Do Bilateral Social Security Agreements Deliver on the Portability of Pensions and Health Care Benefits? A Summary Policy Paper on Four Migration Corridors Between EU and Non-EU Member States, IZA Policy Paper No. 111, Germany, 2016, s. 13.

1. Coğrafi Kapsamı

Sözleşmenin coğrafi kapsamı ile sözleşmenin taraf ülke sosyal güvenlik kurumlarınca uygulanacağı mülki sınırlar kastedilmektedir. Buna sözleşmelerde “yürürlük sahası” adı da verilmektedir. Bu kapsamda, genel kabul gören uygulama ulusal sınırlar olmakla birlikte bazı sözleşmeler açısından ülke ve bazı sözleşmeler bakımından ise eyalet sınırlarının tam olarak belirlenmesi önem arz etmektedir²⁰. Deniz aşırı toprakları olan ülkeler arasında bu durum hassasiyet teşkil edebilir. Örneğin Türkiye - Fransa arasında mevcut ikili sosyal güvenlik sözleşmesinin Fransa Cumhuriyeti’nin Avrupa’daki illeri ve denizaşırı ülkelerinde de uygulanacağı kararlaştırılmıştır (madde 3)²¹. Türkiye - Danimarka arasında mevcut ikili sosyal güvenlik sözleşmesi ise Danimarka Krallığı bakımından, Grönland ve Faroe Adaları dışında kalan Danimarka Krallığı’nın ulusal topraklarında uygulama alanı bulacaktır (madde 1/b)²².

Ülkelerin hukuksal ve siyasi yetki alanlarının coğrafi anlamda sınırlı olması, ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin de sadece taraf ülkelerin sınırları içinde gerçekleşecek faaliyetler ile sınırlı olması sonucunu doğurur²³. Sözleşmelerin sadece taraflar bakımından hak ve borç yaratmasının doğal sonucu olarak, sözleşme tarafı olmayan üçüncü ülkelerde gerçekleşecek

²⁰ Nickless, Jason/Siedl, Helmut: Co-ordination of Social Security in the Council of Europe: Short Guide, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004, s. 17.

²¹ Madde metni şu şekildedir: “*Bu Sözleşme hükümlerinin uygulanacağı sahalara şunlardır: Fransa bakımından: Fransa Cumhuriyeti’nin Avrupadaki illeri ve denizaşırı illeri. Türkiye bakımından: Türkiye toprakları.*”

²² Madde metni şu şekildedir: “*Ülke, Danimarka Krallığı bakımından, Greenland ve Faroe Adaları dışında kalan Danimarka Krallığı ulusal toprakları; ve Türkiye Cumhuriyeti bakımından, Türkiye’nin ulusal toprakları ... anlamına gelmektedir.*”

²³ Yüksek Mahkeme bu konuda vermiş olduğu istikrarlı kararlarında “*kural olarak sigortalıların, Türkiye’de yaşadıkları ve hizmet akdine göre çalıştıkları takdirde sosyal sigorta haklarından yararlanacaklarını; bu kuralın, Kanunların mülkiliği ilkesinin doğal sonucu olduğunu; ayrıca, Türkiye ile yabancı bir ülke arasında sosyal güvenlik sözleşmesi akdedilmişse istisnaen mülkilik ilkesine değer verilmeyebileceğini*” vurgulamaktadır. Bknz. Y21HD, 13.12.2016, 2016/926 E. 2016/15028 K.; 13.10.2016, 2016/5034 E. 2016/12596 K.; 09.06.2016, 2016/8054 E. 2016/9443 K.; Y10HD, 07.12.2015, 2015/10070 E. 2015/21387 K.

faaliyetler veya ortaya çıkacak risklere karşı bu sözleşmelerde hüküm bulunması, hukuken sonuç doğurmayacaktır.

Bazı ülkelerin sosyal güvenlik sözleşmesi coğrafi kapsamını darlaştırma çabası içinde olduğu da görülür. Bunun yöntemi olarak da genellikle ikamet edilen ülke ilkesi benimsenmiştir²⁴. İkamet edilen ülke ilkesi, bir ülkenin sosyal güvenlik yardımından yararlanabilmek için o ülkede ikamet edilmesi koşulunu esas koşar. Sosyal riskin ortaya çıkması halinde kişiye sosyal güvenlik yardımı sağlanması ve/veya sağlanan sosyal güvenlik yardımının devamı, kişinin yardım sağlanan bu ülkede ikamet etmesi şartına bağlanmıştır. Buna göre, bir kişi, riskin gerçekleşmesi ardından ülkeyi terk ederse, ikamet şartını yerine getirmediğinden dolayı herhangi bir korumadan da yararlanamayacaktır. Yine benzer şekilde, yardıma hak kazandıktan sonra, yardım aldığı ülkeden başka bir ülkeye ikametini taşırsa, salt bu sebeple aldığı yardım kesilecektir. Bu ilkenin benimsenmediği sözleşmeler de ise şahısların nerede ikamet ettiklerine dikkat edilmeksizin, sözleşme kapsamında belirlenen haklardan yararlanma hakkı doğacaktır.

2. Kişisel Kapsamı

Sözleşmenin kişisel uygulama alanı, sözleşmenin bilfiil uygulanacağı, sözleşmeden yararlanma hakkına sahip olan kişileri tanımlar. Hangi kişilerin kapsama alınacağı çeşitli kriterler kapsamında ele alınır. Taraf ülkelerden birine vatandaşlık bağı ile bağlı olma veya bu ülke topraklarında ikamet etme en çok esas alınan kapsama kriterleridir. Bunun yanında bağımsız çalışmada olduğu gibi sosyal güvenlik sisteminin uygulanmasında zorluk bulunabilecek bir takım çalışma ilişkisi (gemi adamlığı vs.) kapsam dışında tutulabilmektedir. Özellikle taraf bir ülkenin ulusal yasal düzenlemesinde kapsam dışı bırakılan kesimlerin ikili sözleşmenin kapsamı dışında bırakılması sıkça rastlanan bir durumdur. Bu kesimler vatansızlar ve mültecileri de kapsayabilir. İkili sözleşmeler, kapsam dışında bırakılan kişiler için hüküm doğurmazlar. Bununla birlikte kapsam dışı bırakılan bir çalışma ilişkisinde bulunmakla birlikte ulusal mevzuat kapsamında istisnai olarak kapsama alınmış çalışanlar da mevcuttur. Ulusal sosyal güvenlik sisteminden yararlanan bu

²⁴ **Ockert**, Dupper: Coordination of Social Security Schemes - The Case of SADC, KFG Working Paper No: 60, Germany, 2014, s. 19.

kişilerin sosyal güvenlik sözleşmesinden yararlandırılması da arzu edilebilir. Keza, uygulama sürecinde, sözleşmenin atipik bir çalışma ilişkisi içinde olanlara uygulanıp uygulanmayacağı gibi bir sorunla da karşılaşılabilir. Yaşanan tecrübeler sonucunda, bu bilinç ile sözleşmelere bu gibi durumları düzenleyen “kurtarıcı hükümler” dahil edilmiş ve bu tür istisnai durumlarda kapsamın genişletilmesine olanak sağlanmıştır.

Kişisel uygulama alanı ile ilgili olarak sözleşmeler kapsayıcı bir yaklaşımda bulunabileceği gibi sınırlayıcı bir yaklaşımda da bulunabilir²⁵. Kapsayıcı yaklaşım, taraf ülkelerin sosyal güvenlik rejimlerine tabi her kişinin sözleşme kapsamında değerlendirilmesini; sınırlayıcı yaklaşım ise bu konuda vatandaşlık veya ikamet gibi sınırlayıcı bir kriterin gözetilmesini ifade etmektedir²⁶. Buna göre, sınırlayıcı yaklaşıma sahip bir sözleşmede taraf ülkelerden farklı bir ülkenin vatandaşlığına sahip bir kişi, taraf ülkenin birinde çalışırken diğerine taşınırsa, bu kişinin sosyal güvenlik hukukunda statüsü sözleşme dikkate alınmadan belirlenecektir. Kapsayıcı sözleşmelerde ise vatandaşlığına bakılmaksızın taraf ülkelerden birinde geçirdiği süre diğer ülkede de sosyal güvenlik sistemine bağlı olarak geçirilmiş süre olarak kabul edilecektir.

İkili sosyal güvenlik sözleşmelerinin kişi bakımından kapsamı doğal olarak göçmen işçileri ve sigortalıları içerir. Bununla birlikte farklı ülkelerin mevzuatlarındaki işçi ve sigortalı tanımı birbiri ile uyumsuz olabilir. Örneğin ülkemizde 4857 sayılı İş Kanunu'ndaki²⁷ işçi tanımı ile 5510 sayılı Kanun'daki²⁸ işçi tanımı birbiri ile tam olarak örtüşmemektedir²⁹. Bunun yanı sıra 854 sayılı Deniz İş Kanunu³⁰ ile 5953 sayılı Basın İş Kanunu'nda³¹ olduğu

²⁵ **ILO**: Coordination of Social Security : Training Modules, International Labor Office, Budapest 2010, s. 51; **Ball**, Richard: The Legitimacy of European Union Through Legal Rationality - Free Movements of Third Country Rationals, Routledge, New York 2014, s. 32.

²⁶ **Ball**, 2014: 32.

²⁷ 10.06.2003 tarih ve 25134 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

²⁸ 16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

²⁹ Y10HD, 07.12.2015, 2015/17599 E. 2015/21446 K.; 06.11.2014, 2014/18100 E. 2014/22873 K.; 24.02.2014, 2013/4466 E. 2014/3445 K.; 21.06.2012, 2011/5311 E. 2012/12026 K.

³⁰ 29.04.1967 tarih ve 12586 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

gibi işçinin tanımının farklı kapsamlarda kaldığı özel yasal düzenlemelere farklı ülkelerde de rastlamak mümkündür. Bu yüzden, ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri ile sigortalı ve işçi kavramlarının tanımlanması önem arz etmektedir³². Bağımsız çalışanlar gibi İş Kanunu kapsamında işçi olarak kabul edilmeyecek kişilerin sosyal güvenlik sözleşmesinden yararlandırılması bu vesile ile sağlanmaktadır.

Bu noktada sözleşmelerde sıkça ayrık düzenlemelere konu olan bazı durumların burada ele alınması faydalı olacaktır.

a. Üçüncü Ülke Vatandaşları

Sözleşmelerin çoğunda, öncelikle taraf ülkelerin vatandaşlarının kapsama alındığı görülmektedir. “Üçüncü ülke vatandaşları”³³ olarak nitelenen ve taraf devletin vatandaşlarının dışında kalan kişilerin sözleşmeden yararlanıp yararlandırılmayacağı hususu özel olarak belirlenmelidir. Burada çeşitli farklılıklar gözetilebilir. Şayet iki taraf ülkenin sosyal güvenlik sistemi vatandaşlık prensibi üzerine dayalı ise uygulamada pek bir sorun ile karşılaşılmayacaktır. Ülkeler, vatandaş olmayanları zaten kendi ulusal mevzuatları kapsamında sosyal güvenlik sisteminden yararlandırmadıklarından ve muhtemeldir ki bu hususu sosyal bir sorun olarak da tanımlamadıklarından, sözleşmenin karşı tarafının vatandaşlığını taşımayan kişilerin de kapsam dışı bırakılması sorun teşkil etmeyecektir. Taraf ülke vatandaşları ise diğer taraf devlet sınırlarında geçirecekleri çalışmalar açısından da sanki vatandaşmış muamelesi görecekle ve sistemden yararlanabileceklerdir.

³¹ 20.06.1952 tarih ve 8140 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

³² Avrupa Konseyi’nin 1994 tarihli İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri için Model Hükümler başlıklı belgesi ile ILO’nun 1982 yılında kabul edilen “Sosyal Güvenlik Haklarının Korunmasına İlişkin 157 sayılı Sözleşme”ye dayanarak 1983 yılında onayladığı 167 sayılı Tavsiye Kararı’nda yer alan ikili ve çoklu sosyal güvenlik sözleşmeleri ve sosyal güvenliğin koordinasyonu için model hükümlerde “işçi” ve “sigortalı” da dahil olmak üzere birçok ortak terim tanımlanmaya çalışılmıştır.

³³ **Baldwin-Edwards**, Martin: Third Country Nationals And Welfare System In European Union, Jean Monnet Working Paper in Comparative and International Politics, September 1997, <http://aei.pitt.edu/410/1/jmwp12.htm> (Erişim 20.02.2017); **SGK**: Avrupa Birliği’nde Sosyal Güvenlik Hukuku El Kitabı, Ankara 2011, s. 126.

Burada asıl sorun, taraflardan bir ülkenin vatandaşlık prensibini benimsemesi, diğer ülkenin ise farklı bir kriteri örneğin ikametgah prensibini benimsemesi halidir. İkametgah prensibini benimseyen ülke açısından yabancılar, yani “üçüncü ülke vatandaşları” da o ülkede ikamet edip çalışmakla sosyal güvenlik rejimine tabi olmaktadır. Ancak bu kişiler sözleşmeye taraf diğer ülkeye çalışma amacıyla giderlerse, bu takdirde ikili sosyal güvenlik sözleşmesinden yararlanıp yararlanmayacakları sorunu ortaya çıkmaktadır. İşte bu sorunun çözümü için sözleşmelerde kişisel kapsamın ayrıntılı düzenlenmesi önem taşır.

b. Vatansız Kişiler ve Mülteciler

Sözleşmelerin kapsamı bakımından önem taşıyan bir başka kişi grubu vatansız kişiler ile mültecilerdir³⁴. Bu kişiler taraf ülke vatandaşı olarak kabul edilemeyecekleri gibi, uluslararası hukuktaki statüleri gereği üçüncü ülke vatandaşı statüsünde de değillerdir. Sözleşmede bu kişilere ilişkin özel bir düzenleme olmaması halinde vatansızlar ile mültecilerin kapsam dışında kalacakları aşikardır. Bu sebeple, bu kişilerin durumu ya özel bir madde ile düzenlenmeli ya da yukarıda da bahsedildiği üzere kurtarıcı hükümlerin varlığı ile soruna çözüm bulunmaya çalışılmalıdır. Bu konuda özel düzenleme yapılması halinde de taraf ülke hukukları kapsamında vatansız kişi ve mülteci kavramının farklı tanımlanmış olabileceği dikkate alınmalıdır. En doğru yöntem, bu kavramların sözleşme kapsamında ayrıca tanımlanması olacaktır.

Konunun ciddiyetini aktarmak üzere belirtmek gerekir ki, Birleşmiş Milletlerin 2017 verilerine göre Suriye’deki iç karışıklıklardan kaçarak komşu ülkelere sığınmak zorunda kalan mültecilerin sayısı 5 milyon kişiyi aşmıştır³⁵. Bu sayının 2017 yılında Türkiye’de 3 milyon kişiye yaklaştığı görülmektedir³⁶. Türkiye bu kişilere bazı özel istihdam imkanları da sağlamıştır. Bu kişilerin Türkiye’de istihdam imkanı bulduktan sonra Türkiye ile

³⁴ Bu iki kavramın tanımı konusunda sırası ile Birleşmiş Milletler’in 28 Eylül 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ile 28 Temmuz 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’de yapılan tanımlar genel kabul görmektedir.

³⁵ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Ulaşım tarihi: 26.02.2017)

³⁶ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (Ulaşım tarihi: 26.02.2017)

ikili sosyal güvenlik sözleşmesi bulunan bir başka ülkeye mülteci olarak gitmeleri durumunda sosyal güvenlik sistemine dahil olup olmayacakları, dahil olacaklar ise Türkiye'deki çalışmalarının bu ülkede çalışılmış gibi kabul edilip edilmeyeceği belirsizlik yaratabilir.

Buna karşın, Birleşmiş Milletlerin 28 Eylül 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşmesi³⁷ ile 28 Temmuz 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmesi'nde³⁸ gerek vatansızlar gerekse mülteciler açısından muamele eşitliği ilkesinin benimsenmesi dayanak yapılarak, bu kişilerin ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin kapsamına alınmasına gerek olmaksızın sözleşmeden yararlanabilecekleri de literatürde savunulmuştur³⁹.

c. Aile Fertleri ve Bağımlı Yaşayanlar

Çalışan bireye bağımlı yaşayan kişilerin geçimlerinin sadece çalışan kişi tarafından kazanılan gelirden sağlanması, bu kişinin gelirden mahrum kaldığı durumlarda, bağımlı kişileri de mağdur haline sokmaktadır. Bu bilinç ile sosyal güvenlik sisteminde hak sahibi olan kişiler sadece çalışanlar olmayıp, bu çalışanların aile fertlerini de veya daha geniş bir düzenlemede bağımlı yaşayanları da kapsar. Klasik sosyal güvenlik sistemlerinde öncelikle bu korumadan "aile fertlerinin" yararlanacağı kabul edilmiştir. İkili sosyal güvenlik sözleşmelerinin bağitlanmasında "aile fertleri" kavramının neyi ifade ettiğinin tanımlanması önem taşır. Aile ferdi kavramını geniş bir yapıda kabul eden ülkeler ile dar bir aile ferdi tanımlaması yapmış olan ülkeler bakımından bu tanımın yapılmaması uygulamada ciddi sorunlar yaratıp hak kayıplarına da yol açacaktır.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, yukarıda ifade etmiş olduğumuz kişileri "bakmakla yükümlü olduğu kişi" olarak nitelemiştir⁴⁰. Uluslararası örneklerde buna benzer başka terimler ile

³⁷ Convention relating to the Status of Stateless Persons, 1954.

³⁸ Convention relating to the Status of Refugees, 1951. Her iki anlaşmanın da 24. maddelerinde muamele eşitliği ilkesi benimsenmiştir.

³⁹ Hirose, Kenichi/Nikac, Milos/Tamagno, Edward: Social Security for Migrant Workers: a Rights-based Approach, ILO, Budapest 2011, s. 44.

⁴⁰ İngilizce birçok metinde de "aile fertleri" tabiri yerine "bağımlı" anlamına gelen "dependant" terimi kullanılmaktadır.

de karşılaşılabilmektedir. Kullanılan terim ne olursa olsun, sigortalıya bağımlı yaşayan bu gibi kişilerin sözleşmede netleştirilmesi, doğabilecek sorunların önüne geçmede etkin bir silah olacaktır.

d. Devlet Memurları

Yukarıda bahsi geçen ve ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin kişisel kapsamının belirlenmesi bakımından tanımı yapılması gereken kişi grupları gibi ayrı bir düzenleme isteyen bir diğer grubu devlet memurları oluşturur. Devlet memurunun tanımı ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir⁴¹. Devlet memurlarının vatandaşı buldukları ülke dışında çalıştırılma imkanları diğer çalışanlara nazaran daha kısıtlıdır. Birçok memur sadece geçici olarak yurtdışı göreve gönderilirler. Ancak bazılarının uzun süreli göreve tabi tutuldukları da olur. Memurların sosyal güvenlik haklarının birçok ülkede farklı düzenlenmiş olması sebebi ile hangi grupta olanların hangi statüde sosyal güvenlik sözleşmesi kapsamında değerlendirileceği konusunda sözleşmede düzenlemeler yapılmaktadır.

e. Türkiye'nin İmzaladığı Sözleşmelerin Değerlendirilmesi

Türkiye'nin tarafı olduğu ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinde, bazı sözleşmelerin kişi bakımından kapsamının geniş tutulduğu görülür. Avusturya ile yapılan sözleşme buna örnek gösterilebilir. Bu sözleşmenin kişisel geçerlilik alanını düzenleyen 3. maddesi, haklarında taraf mevzuatının geçerli olduğu veya geçerli olmuş bulunduğu kişiler ile bu kişiler dolayısıyla hak sahibi olanların bu sözleşmeden yararlanacaklarını belirtmektedir.

Yine, en son yürürlüğe giren ikili sosyal güvenlik sözleşmesi olan Sırbistan sözleşmesinin kişisel kapsamı oldukça geniştir. Sözleşmenin 3. maddesi uyarınca “*bu anlaşma hükümleri, her iki Akit Devletin mevzuatın-*

⁴¹ **Demmke**, Christoph: Are Civil Servants Different Because They Are Civil Servants?, European Institute of Public Administration, Luxembourg, June, 2005, s. 7; Bu konuda bir örnek teşkil etmesi bakımından Alman hukukunda memur kavramının açıklaması için bkz. **Sancakdar**, Oğuz/**Tepe**, İlker: Alman Federal Disiplin Kanunu ve İdari Disiplin Soruşturmasının Temel Esasları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXIX S. 1-2, 2011, s. 251-272.

dan birine veya her ikisine evvelce tabi olmuş bulunan veya Akit Devletlerden birinin mevzuatına halen tabi olan kişiler ve bunların aile bireyleri ile hak sahiplerine” uygulanacaktır.

Diğer sözleşmelerde ise kapsam dışında tutulması öngörülen kişilerin / grupların açıkça belirtilerek kapsamın daraltıldığı görülür. Danimarka ile akdedilmiş bulunan ikili sosyal güvenlik sözleşmesinde akit ülke vatandaşlarının diğer ülkede ikameti sırasında bu sözleşmeye bağlı hak kazanacağı düzenlemesi yapılmış (madde 4); akabinde bu sözleşmenin, diplomatik temsilcilik veya konsolosluk mensuplarına, diplomatik temsilcilik ve konsolosluklarda çalışan sivil memurlar ile sivil memur sayılanlara uygulanmayacağı açıkça ifade edilmiştir (madde 6).

Belçika ile akdedilmiş bulunan ikili sosyal güvenlik sözleşmesinin kişisel uygulama alanı belirlenirken (madde 1), taraf ülkelerin mevzuatları kapsamında işçi veya bağımsız çalışan kabul edilenlerden taraf ülke vatandaşları, vatansızlar veya mülteciler, onların aile fertleri ve geride kalan hak sahipleri kapsama alınmış; işçi veya bağımsız çalışanların aile fertleri ile geride kalan hak sahiplerinin taraf ülke vatandaşı olmaları halinde sözleşmeden yararlanabilecekleri, vatansız veya mülteci ise vatandaşlık durumuna bakılmaksızın hak sahibi olabilecekleri düzenlemesi getirilmiştir. Görüldüğü üzere bu sözleşme, kişisel kapsam olarak önce işçi ve bağımsız çalışanları kapsamına aldığı belirtilmekte, sonra haklardan yararlanmayı, kişilerin vatansız veya mülteci olmamaları halinde vatandaşlık şartına bağlamaktadır. Bu sözleşmeden doğan hakların örneğin devlet memurlarına uygulanması söz konusu olmayacaktır. Nitekim bu husus uygulanacak mevzuatın tespit edildiği madde hükümlerinde de pekiştirilmektedir (madde 5). Bu madde uyarınca, “*devlet memurları ve benzeri personelin kendilerini istihdam eden idarenin bağlı bulunduğu akit Devlet mevzuatına tabi oldukları; bu kimseler ve aile fertlerinin, bu bakımdan, diğer akit Devlette bulunsalar da, bu akit Devlette ikamet ediyor olarak kabul edilecekleri*” düzenlenmiştir.

Bazı sözleşmelerde ise daha da kısıtlayıcı kişisel kapsam düzenlemelerine gidildiği görülür. Fransa ile akdedilmiş bulunan ikili sosyal güvenlik sözleşmesi buna güzel bir örnek teşkil eder. Sözleşmenin, akit tarafların işçilerini, bunların bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerini ve ölümleri

halinde hak sahibi olanları kapsayacağı düzenlendikten sonra⁴², ayrı bir madde ile kapsam dışında kalanlar sayılmıştır. Madde 5 uyarınca, aşağıdaki kimseler bu Sözleşmenin uygulama alanına girmez:

- i. Ücret karşılığı bir iş yapan işçilerle, benzerleri dışındaki çalışan kimseler;
- ii. Sivil ve askeri memurlar ve benzerleri;
- iii. Elçilik veya Konsolosluk meslek memurları ile Kançılara memurları;
- iv. Bir teknik yardım anlaşmasına dayanarak, bir Devlet tarafından diğer Devlet emrine verilen memurlar.

3. Maddi Kapsamı

Sözleşmelerin maddi kapsamı, bir başka ifade ile konu bakımından uygulama alanı ile hangi tür sosyal güvenlik kollarının sözleşmeye dahil olduğu ve yararlananlar bakımından hak doğuracağı belirlenmektedir⁴³. Bilindiği üzere sosyal güvenlik ana olarak kısa vadeli ve uzun vadeli sosyal güvenlik kollarına ayrılmaktadır. Bu kollarda farklı sosyal güvenlik risklerine karşı haklar düzenlenmiştir.

Sigorta kollarının değerlendirilmesinde genel olarak ILO'nun 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşmesi'nde kabul edilen 9 sigorta kolu esas alınır. Ancak farklı ülkelerde farklı sigorta kollarının bulunabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Örneğin Avrupa Birliği'nin sosyal güvenliğin koordinasyonu hakkında kabul ettiği 883/2004 sayılı Tüzük'te⁴⁴ 10 sosyal güvenlik yardımı sayılmıştır. Ülkelerin kabul ettiği primli rejim ile primsiz rejimleri arasında da farklar olabilmektedir. Bu çerçevede, ikili sözleşmeler hangi sigorta kollarının sözleşme kapsamında uygulanacağını açıkça düzenlemektedirler. Sözleşmeler incelendiğinde, öncelikle sözleşmenin maddi kapsamının sigorta kolları sayılarak belirlendiği; devamında da her bir sigorta koluna ilişkin ayrıntılı düzenleme yapıldığı görülmektedir.

⁴² SGK, 2011/1: 80.

⁴³ Paparella, 2004: 9; Spiegel, 2010: 16.

⁴⁴ Regulation (EC) No 883/2004 of The European Parliament and of The Council on the Coordination of Social Security Systems

Sözleşmelerinin tüm sigorta kollarının için akdedilmesi zorunlu değildir. Bir takım sosyal güvenlik sözleşmelerinin sadece kısa vadeli sosyal güvenlik kollarını, bir kısmının ise buna ilave olarak uzun vadeli sosyal güvenlik kollarını da kapsama aldığı tespit edilmektedir. Kısa veya uzun vadeli sigorta kollarının sınırlı bir sayıda olanını kapsama kabul eden akitler de mevcuttur⁴⁵. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir çalışmada Avrupa ülkelerinin kendi aralarında imzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmelerinin maddi bakımdan tüm sosyal güvenlik kollarını kapsama aldığı, ancak kıta dışı ülkeler ile yapılan sözleşmelerde ise genel olarak yaşlılık, malullük ve ölüm sigortası gibi uzun vadeli sigorta kollarının kapsama alınması ile yetinildiği tespiti yapılmıştır⁴⁶. Avrupa kıtası dışında da yapılan sözleşmelerin genel olarak uzun vadeli sigorta kollarını kapsadığı; sağlık yardımlarının daha kısıtlı sözleşmelerin kapsamına alındığı; prime dayalı olmayan yardımların ise genel olarak kapsam dışında bırakıldığı görülmüştür⁴⁷.

Temelleri farklı olan ülkelerin farklı sosyal güvenlik programlarına sahip olduğu da dikkate alınmalıdır. Bu farklılığa dikkat edilmeden sadece 102 sayılı ILO Sözleşmesi'ne bağlı kalınması zamanla yeni oluşacak yardımların sınıflandırmasında sıkıntı yaratacaktır⁴⁸. Farklı sosyal sigorta kolları açısından farklı ilkelere bağlı kalınmamasına da özen gösterilmelidir⁴⁹. Bundan dolayı maddi kapsamın hiçbir yanlış anlaşılmaya mahal vermeyecek şekilde ortaya konması önem arz eder. Belirtmek gerekir ki, uygulanması

⁴⁵ **Hirose/Nikac/Tamagno**, 2011: 40.

⁴⁶ **Spiegel**, Bernhard: Analysis of Member States' Bilateral Agreement on Social Security with Third Countries, European Commission, December 2010, s. 16.

⁴⁷ **Sabates-Wheeler**, Rachel/**Koettl**, Johannes: Social protection for migrants: The challenges of delivery in the context of changing migration flows, International Social Security Review, Vol. 6, 3-4, 2010, s. 10; **Van Ginneken**, Wouter: Social Protection For Migrant Workers: National and International Policy Challenges, European Journal of Social Security, Volume 15, 2013, s. 213.

⁴⁸ **SGK**, 2011: 144.

⁴⁹ Portekiz-Ukrayna ikili sosyal güvenlik sözleşmesinin maddi kapsamında bulunan işsizlik sigortası hükümleri sadece sürelerin toplanması açısından ele alınmıştır. Yine İtalya - Venezuela ikili sosyal güvenlik sözleşmesinde hastalık sigortası kapsamında benzer bir yaklaşım esas alınmıştır. Fransa-Uruguay ikili sosyal güvenlik sözleşmesinde iş kazası ve meslek hastalığı sigorta kolu kapsama alınmakla birlikte aynı yardımlar kapsam dışında tutulmuştur.

sağlanmadığı sürece, bir başka ifade ile yönetilemediği sürece herhangi bir sosyal güvenlik kolunun sözleşmeye yazılmasının pratikte bir önemi olmayacaktır. Bu sebeple, maddi kapsam belirlenirken taraf ülkelerin kendi kapasitelerinin farkında gerçekçi bir yaklaşımda bulunması gerekir.

Sözleşmelerde kapsama alınmak istenen sosyal güvenlik yardımlarının düzenlenmesi ihtiyacı olduğu gibi, özellikle kapsam dışında tutulmaya çalışılan yardımlar bakımından da özel düzenlemeler yapıldığı görülür. Bu özellikle, farklı sosyal güvenlik programlarına sahip ülkeler arası sözleşmede ortaya çıkar. Sosyal güvenlik programları birbirine benzeyen ülkeler bakımından dahi uygulamada zorluk çıkaracak konular kapsamın dışına alınmaktadır. Yurt dışında ikamet eden sigortalının gelir testinin yapılamayacağı malumdur. Taraflar dilerse böyle zorluk yaratacak programlar bakımından muafiyet tesis edebilirler⁵⁰.

Sözleşmelerin maddi kapsamının tespitinde özellikle kısa vadeli sigorta kolları bakımından daha çekinceli davranıldığı tespit edilmektedir. Meslek hastalığı, geçici iş göremezlik gibi durumlarda ulusal mevzuat kapsamında kişilerin yardımdan faydalanmaya devam edebilmeleri için tedavi görmeleri şart koşulmuş olabilir. Hak sahibi kişinin yurt dışında bulunması veya çalışmadığı bu süreyi yurtdışında geçirmek istemesi halinde tedavi gördüğünün saptanması zorluk yaratacaktır. Aynı yardım içeren sigortalar bakımından da aynı yardımın o ülkede bulunmayan hak sahibine sağlanması çok zor olacaktır. Bu noktada hak sahibine gerek tedavinin gerekse aynı yardımların sözleşme tarafı diğer ülke sosyal güvenlik sisteminin tarafından sağlanabileceği düşünülebilirse de bu ülkede tedavi imkanlarının aynı olmaması riski vardır.

Keza işsizlik sigortası uygulamasında olduğu gibi yardımın iş arama şartına bağlandığı ve bunun kontrolünün işçinin ülkenin iş bulmakla sorumlu kurumuna (Türkiye İş Kurumu'nun olduğu gibi) düzenli aralıklarla görüşmeye gitmesi ve o kurum tarafından sunulan eğitim hizmetlerine iştiraki aracılığı ile yapıldığı durumlarda, sözleşme tarafı diğer ülkede geçirilen sürede bu şartların sağlandığının etkili ve tam olarak kontrolü yine mümkün olamayabilecektir.

⁵⁰ Hirose/Nikac/Tamagno, 2011: 40.

Bu sıkıntıları aşmanın yolu taraf ülke kurumları arasında ciddi bir idari yardımlaşma ve işbirliğidir. Ancak bu konuda ne kadar titiz davranılmaya çalışılırsa çalışılsın sorunların tam olarak aşılması mümkün olmayabilir. Sözleşmelerin maddi kapsamı belirlenirken bu hususların ciddi olarak değerlendirilmesi gerekir.

Taraf ülke sosyal güvenlik programları arasındaki farklılık bulunması da sözleşmenin maddi kapsamını etkiler. Diğer taraf ülkeden farklı bir sosyal güvenlik programına sahip olan ülke, kendi ülkesinde var olan programın sözleşmeye alınmasını talep ederken, bu program kendisinde bulunmayan ülke için bilinmeyen bir programın uygulanması zorluk teşkil edecektir.

Maddi kapsamın belirlenmesinde dikkat edilmesi gerekli bir husus da uygulamada yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmeyeceğidir. Taraflar bazı sosyal güvenlik sözleşmelerinde kapsamı dar tutmak isteyebilirler. Ancak sözleşmenin karşı tarafı olan ülke kendi ülkesinde sosyal güvenlik rejimi çatısı altında her bir program için ayrı değil ancak tek bir prim topluyorsa, sözleşme kapsamına dahil göçmen işçiler bakımından uygulamanın tam olarak nasıl sağlanacağı sorunu doğabilecektir. Sözleşmede düzenlenmediği için kısa vadeli sosyal güvenlik kollarından yararlanma hakkı bulunmayan göçmen işçinin hem kısa hem de uzun vadeli sosyal güvenlik kollarının tamamı için primi ödemek zorunda bırakılması mümkündür.

Türkiye'nin imzalamış olduğu ikili sosyal güvenlik anlaşmalarına bakıldığında uzun vadeli sigorta kollarının tüm sözleşmelerin kapsamında olduğu, kısa vadeli sigorta kolları bakımından ise daha sınırlı davranıldığı görülür⁵¹. İskandinav ülkeleri ile yapılan sosyal güvenlik sözleşmelerinin maddi kapsamında kısa vadeli sigorta kolları bulunmamaktadır. Cüneyt Olgaç, 2011 tarihli eserinde, yürürlükte bulunan 22 sosyal güvenlik sözleşmesinin 9'unun yalnızca uzun vadeli, 13'ünün ise hem uzun hem de kısa vadeli sigorta kollarını kapsadığını belirtmektedir⁵². Daha yeni tarihli bir çalışmada ise yürürlükteki 23 sözleşmenin 14 tanesinin hem uzun hem de

⁵¹ **Furat**, Ömer Faruk: The Application of Long-term Pension Provisions on Bilateral Agreements, Regional Meeting on Capacity Raising and Institutional Development in the Negotiation Process on the Adoption of Bilateral Agreements, 16-17 Şubat 2011, Hotel Dubrovnik, Zagreb, Hırvatistan, s. 4.

⁵² **Olgaç**, Cüneyt: Son Değişiklikler Işığında Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yurtdışı Borçlanma Uygulamaları Rehberi, Yaklaşım Yayınları, Ankara 2011, s. 39.

kısa vadeli sigorta kolları için akdedildiği, geri kalanlarının ise sadece uzun vadeli sigorta kollarını düzenlediği tespitinde bulunulmuştur⁵³. Son dönemde imzalanan ikili sosyal güvenlik sözleşmeleri (Slovakya - Sırbistan - Karadağ – İtalya) genel olarak hem uzun hem de kısa vadeli sigorta kollarını kapsamına almıştır. Bununla birlikte hem Azerbaycan hem de Arnavutluk açısından, bu ülkelerin iç mevzuatlarından kaynaklanan nedenler ile sözleşmede yer alan sağlık sigortasına ilişkin hükümlerin uygulanma olanağı bulunmadığını da belirtmek gerekir⁵⁴.

Türkiye ile İsviçre arasında akdedilmiş bulunan Sosyal Güvenlik Sözleşmesi, uzun vadeli sigorta kollarının (Yaşlılık aylığı, malullük yardımları ve geride kalan hak sahiplerine sağlanan yardımlar) yanında kısa vadeli sigorta kollarından sadece iş kazaları ve meslek hastalıklarını kapsama almış, hastalık ve analık sigortaları kapsam dışında tutulmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki sosyal güvenlik sözleşmesinde ise aile yardımlarının kapsama alınmış olması dikkat çekicidir. Türk sosyal güvenlik sistemi içinde bulunmayan bu sigorta kolundan aslen Azerbaycan vatandaşlarının yararlanacağı ortadadır. Aile yardımları konusunda Türk mevzuatının özellikle Avrupa mevzuatının gerisinde kalması sebebi ile, “*yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının yanlarında ikamet eden çocuklarına, aile yardımları konusunda ülkenin kendi vatandaşları ile eşit muamele yapılmakta iken; bazı akit ülkeler, ilgililerin Türkiye’de ikamet eden çocuklarına yardımdan faydalanabilmesi için kimi sınırlamalar getirmekte, hatta söz konusu çocukları aile yardımları kapsamına almadıkları görülmektedir*”⁵⁵.

DEĞERLENDİRME

İkili sosyal güvenlik anlaşmalarının kapsamı coğrafi - kişisel ve maddi alan olmak üzere üç farklı kriterde belirlenmektedir. Kapsamın sözleşmeden

⁵³ **Yel**, Aytül: Taraf Olduğumuz İkili Sosyal Güvenlik Sözleşme Uygulamalarında Yaşanan Olumsuzlukların Analizi ve Çözüm Önerileri, Yayınlanmamış Sosyal Güvenlik Uzmanlığı Tezi, Ankara 2013, s. 37; **Levent**, Recep: Yurt Dışında Çalışan veya Bulunanlar ile Göçmenlerin Sosyal Güvenliği, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 116, 2016, s. 321.

⁵⁴ **SGK**: Yurtdışındaki Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları ve Yurtdışı Borçlanma, Yayın No:68, Ankara, 2013, s. 8.

⁵⁵ **Yel**, 2013: 47.

sözleşmeye birçok açıdan farklılık gösterdiği tespit edilebilmektedir. Bir ülkede farklı ülkelerden göçmen işçi bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, ülkede çalışan farklı vatandaşlığa sahip bu kişilerin farklı haklara sahip olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da eşitlik ilkesini zedelemekte ve adaletsizliğe sebep olmaktadır. Bu adaletsizliğin giderilmesi için uluslararası kuruluşlar tarafından model sosyal güvenlik anlaşmaları çalışmalarına girildiği görülür. ILO bu konuda kendi enstrümanları aracılığı ile tavsiyelerde bulunurken, Avrupa Konseyi spesifik olarak bu tür bir çalışmaya sahiptir. Bu kuruluşların yanı sıra bazı ülkelerinde bu tür bir yaklaşımda bulunduğu görülmektedir⁵⁶.

Avrupa Konseyi'nin 1994 tarihli İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri için Model Hükümler başlıklı belgesi⁵⁷, Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında imzalanacak ikili sosyal güvenlik sözleşmelerine temel teşkil etmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu model hükümler incelendiğinde 5 farklı bölümden oluştuğu görülür. Birinci bölüm "genel hükümler" başlığı taşır. Bu bölümde sözleşmenin kişisel ve maddi kapsamının da tanımlandığını görüyoruz.

ILO ise 1982 yılında kabul edilen "Sosyal Güvenlik Haklarının Korunmasına İlişkin 157 sayılı Sözleşme"ye dayanarak 1983 yılında onayladığı 167 sayılı Tavsiye Kararı'nda ikili ve çoklu sosyal güvenlik sözleşmeleri ve sosyal güvenliğin koordinasyonu için yine model hükümler tesis etmiştir⁵⁸.

Bu tür çalışmalar bağlayıcı olmamakla birlikte, ikili sosyal güvenlik sözleşmesi yapmak isteyen ülkelere özellikle kapsam bakımından yol gösterici olması ve anlaşmalara temel teşkil etmesi bakımından önem taşırlar.

⁵⁶ **Bolderson**, Helen/**Gains**, Francesca: Crossing National Frontiers: an Examination of the Arrangements for Exporting Social Security Benefits in Twelve OECD Countries, Department of Social Security, Research Report No. 23, HMSO, London 1993.

⁵⁷ Avrupa Konseyi, Model Provisions for a Bilateral Social Security Agreement and Explanatory Report, <http://www.coe.int/t/dg3/sscssr%5CSource%5CModProven.PDF> (16.09.2014).

⁵⁸ **Fick**, Barbara J./**Flechas**, Alma Clara García: Social Security for Migrant Workers: The EU, ILO and Treatate-Based Regimes, Revista Colombiana de Derecho Internacional, Issue 9, May 2007, s. 78.

KAYNAKÇA

- Baldwin-Edwards**, Martin: Third Country Nationals And Welfare System In European Union, Jean Monnet Working Paper in Comparative and International Politics, September 1997, <http://aei.pitt.edu/410/1/jmwp12.htm> (Erişim Tarihi: 20.02.2017)
- Ball**, Richard: The Legitimacy of European Union Through Legal Rationality - Free Movements of Third Country Rationals, Routledge, New York 2014.
- Bobeva**, Daniela/**Garson**, Jean-Pierre: Panorama des Accords Bilatéraux et Des Autres Formes de Recrutement de Main-d'œuvre, Migration et Emploi - Les Accords Bilatéraux à la Croisée des Chemins, OECD, Paris 2004, s. 11-32.
- Bolderson**, Helen/**Gains**, Francesca: Crossing National Frontiers: an Examination of the Arrangements for Exporting Social Security Benefits in Twelve OECD Countries, Department of Social Security, Research Report No. 23, HMSO, London 1993.
- Butcher**, Paul/**Erdos**, Joseph: International Social Security Agreements: The U.S. Experience, Social Security Bulletin, Vol. 51, No. 9, Eylül 1988, s. 4-12.
- Demmke**, Christoph: Are Civil Servants Different Because They Are Civil Servants?, European Institute of Public Administration, Luxembourg, June, 2005.
- Fick**, Barbara J./**Flechas**, Alma Clara García: Social Security for Migrant Workers: The EU, ILO and Treatate-Based Regimes, Revista Colombiana de Derecho Internacional, Issue 9, May 2007, s. 45-86.
- Furat**, Ömer Faruk: The Application of Long-term Pension Provisions on Bilateral Agreements, Regional Meeting on Capacity Raising and Institutional Development in the Negotiation Process on the Adoption of Bilateral Agreements, 16-17 Şubat 2011, Hotel Dubrovnik, Zagreb, Hırvatistan. http://www.coe.int/t/dg3/sscssr/Source/BSSA_Faruk.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2013)

- Güzel, Ali/Okur, Ali Rıza/Caniklioğlu, Nurşen:** Sosyal Güvenlik Hukuku, 14. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2012.
- Hirose, Kenichi/Nikac, Milos/Tamagno, Edward:** Social Security for Migrant Workers : a Rights-based Approach, ILO, Budapest 2011.
- Holzman, Robert:** Do Bilateral Social Security Agreements Deliver on the Portability of Pensions and Health Care Benefits? A Summary Policy Paper on Four Migration Corridors Between EU and Non-EU Member Staes, IZA Policy Paper No. 111, Germany, 2016.
- ILO:** Coordination of Social Security: Training Modules, International Labor Office, Budapest 2010.
- Korkusuz, Refik/Uğur, Suat:** Sosyal Güvenlik Hukuku, 4. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2015.
- Kulke, Ursula:** The Role of Social Security in Protecting Migrant Workers: The ILO Approach, International Social Security Association, ISSA Regional Conference for Asia and the Pacific, New Delhi 2006. <https://www.issa.int/details?uuid=49fef04f-8eb2-49d7-959d-688a2f3d399d> (Erişim Tarihi: 20.01.2014)
- Kütük, Birsen Şahin:** Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları, Sosyoloji Konferansları, No: 52, 2015-2, s. 609-654.
- Levent, Recep:** Yurt Dışında Çalışan veya Bulunanlar ile Göçmenlerin Sosyal Güvenliği, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 116, 2016, s. 315-334.
- Nakhoul, Tuğçe Elif:** Uluslararası İşgücü Göçü ve Türkiye, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara, 2014.
- Nickless, Jason/Siedl, Helmut:** Co-ordination of Social Security in the Council of Europe: Short Guide, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004.
- Ockert, Dupper:** Coordination of Social Security Schemes - The Case of SADC, KFG Working Paper No: 60, Germany, 2014.

- Olgac**, Cüneyt: Son Değişiklikler Işığında Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yurtdışı Borçlanma Uygulamaları Rehberi, Yaklaşım Yayınları, Ankara 2011.
- Öztürk**, Ercüment: Türk Sosyal Sigorta Sisteminde Kısa Vadeli Sigorta Kolları Bakımından İkili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Paparella**, Domenico: La Protection Sociale des Migrants: Aspects Critiques Réunion Régionale européenne (International Social Security Association) Migrants et Protection Sociale, Oslo, 21-23 April 2004, <http://www.issa.int/pdf/oslo04/1paparella.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Mart 2012)
- Roberts**, Simon: A Short History of Social Security Coordination, 50 Years of Social Security Coordination: Past - Present - Future, Publication Office of European Union, Lüksemburg, 2010.
- Sabates-Wheeler**, Rachel/**Koettl**, Johannes: Social protection for migrants: The challenges of delivery in the context of changing migration flows, International Social Security Review, Vol. 6, 3-4, 2010, s. 115-144.
- Sancakdar**, Oğuz/**Tepe**, İlker: Alman Federal Disiplin Kanunu ve İdari Disiplin Soruşturmalarının Temel Esasları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXIX S. 1-2, 2011, s. 251-272.
- SGK**: Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik Hukuku El Kitabı, Ankara 2011.
- SGK**: Yurtdışındaki Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları ve Yurtdışı Borçlanma, Yayın No:68, Ankara 2013.
- Sözer**, Ali Nazım: İkili Anlaşmalarla Sosyal Hukukun Koordinasyonu, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, S. 5, 2005, s. 203-221.
- Spiegel**, Bernhard: Analysis of Member States' Bilateral Agreement on Social Security with Third Countries, European Commission, December 2010.
- Timothy**, Rakkee: Social Security for International Labour Migrants: Issues and Policy Options, NLI Research Studies Series No. 104/2013, Chandu Press, Delhi 2013.

- Toksöz**, Gülay: Uluslararası Emek Göçü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tuncay**, Can/**Ekmekçi**, Ömer: Yeni Mevzuat Açısından Sosyal Güvenlik Hukukunun Esasları, 2. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Van Ginneken**, Wouter: Social Protection For Migrant Workers: National and International Policy Challenges, European Journal of Social Security, Volume 15, 2013, s. 209-221.
- Yel**, Aytül: Taraf Olduğumuz İkili Sosyal Güvenlik Sözleşme Uygulamalarında Yaşanan Olumsuzlukların Analizi ve Çözüm Önerileri, Yayınlanmamış Sosyal Güvenlik Uzmanlığı Tezi, Ankara 2013.
- Yıldırımoğlu**, Hakan: Uluslararası Emek Göçü “Almanya’ya Türk Emek Göçü”, Kamu-İş Dergisi, C: 8, S: 1, 2005, s. 1-24.

